

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

"Sverkersgården" i Alvastra - en kryptkyrka

Anjou, Sten

Fornvännen 28, 157-167

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1933_157

Ingår i: samla.raa.se

"SVERKERSGÅRDEN" I ALVA STRA — EN KRYPTKYRKA

AV

STEN ANJOU

Sommaren 1916 påträffades vid Alvastra av fil. d:r Otto Frödin de första spåren av murverket till en dittills okänd, medeltida byggnad av sten. Fyndet kom snart till journalisters kännedom, tidningsartiklar skrevos och teorier uppgjordes om arten av den ännu icke framgrävda byggnaden. Området, där den låg, hade sedan 1140-talet och framåt under hela medeltiden tillhört Alvastra kloster och då man icke kände till, att klostret skulle ha haft några byggnader åt detta håll, var man snart betänkt på att här måste ligga konung Sverker den äldres stamgård, vilken han hade skänkt till de nyinflyttade cisterciensermunkarne.¹

Även historieforskare togo itu med problemet. De framlade och utlade urkundernas meddelanden om konung Sverker. Han hade år 1143 till cistercienserna donerat sin gemåls morgongåva och detta gods hade sålunda ursprungligen varit konungens. Morgongåvan bestod av Alvastra by.² Man kunde dock tänka sig, att någon gård i byn — eventuellt en sådan, som bebotts av konung Sverker — blivit undantagen vid donationen och först senare tillfallit klostret. Visserligen finns intet belägg, att så har skett, men det ansågs därigenom ändå vara en möjlighet, att den påträffade ruinen kunde vara gamle kung Sverkers stamgård.³

¹ Jfr Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening (nedan cit. Meddelanden), årg. 1917, sid. 1 ff.

² C. M. Kjellberg: Kung Sverkers och drottning Ulvildas östgötasaga, Meddelanden 1917, sid. 12 ff.

³ C. M. Kjellberg: a. a., sid. 13.

Anledningen till grävningarna på platsen var fyndet av en sidohäll till en grav av tidigt kristen typ. Man kom därigenom även att tänka på möjligheten, att ruinen kunde vara lämning efter en kyrka.¹ Det är emellertid bekant, att man under hednisk tid ofta begrov sina döda invid gården eller byn och detta kunde ju tänkas hava varit brukligt även under den äldsta kristna tiden. Gravkistfyndet ansågs därför icke motsäga teorien om konung Sverkers stamgård. Man kunde ju för övrigt tänka sig möjligheten, att en sådan stormansgård hade haft ett eget kapell, vilket även skulle kunna förklara, varför begravningar ägt rum på området.²

Teorien om en Sverkersgård betraktades snart i sammanhang med andra teorier, genom vilka man sökte förklara intressanta fynd, som samma sommar blivit gjorda i närheten. Omkring 600 m. åt söder hade man stött på en medeltida byggnad, vilken antogs vara konung Sverkers gravkapell, och omkring 200 m. åt öster ansåg man sig hava påträffat "Sverkersgårdens" avrättningsplats, där konungens mördare med livet fått sona sitt brott.

1917—19 framgrävdes "Sverkersgårdens" huvudparti under d:r Frödins ledning.³ Det visade sig då, att byggnaden måste hava haft religiös bestämmelse. Dess inre bestod av ett enda rum, vilket hade varit välvt. Längdaxeln var på vanligt kyrkligt vis orienterad i V—Ö och i Ö hade ruinen en rundad form, liknande en absid med plats för ett altare. Man hade ytterligare påträffat ett flertal gravar och dessutom hällar till gravkistor i ruinens omedelbara närhet. Några gravkisthällar hade nyttjats som grundplattor till de pelare, som uppburit valven.

Det fanns emellertid andra skäl, som icke syntes kunna förenas med möjligheten, att ruinen härrörde från en kyrka. Dess yttre planform var en odistinkt oval, vilken icke hade någon likhet vare sig med den vanliga planen till en kyrkobyggnad med kor och absid eller till en rundkyrka. Denna ovala form syntes däremot icke vara otänkbar för ett borgtorn av profan karaktär. Med den sistnämnda

¹ C. M. Kjellberg: a. a., sid. 13. Jfr E. Klein, Sverkersgården: ett primärt undersökningsresultat, Meddelanden 1917, sid. 21, samt O. Frödin: Alvastra under medeltiden, Meddelanden 1918, sid. 44 f.

² O. Frödin: Meddelanden 1918, sid. 47 f.

³ Jfr O. Frödin: Alvastra under medeltiden, Meddelanden 1918—20, samt samme förf., Från det medeltida Alvastra, Fornvännen 1918—20.

Åsikten passade dessutom dels de tjocka murarna dels också ett över hela området utbrett kulturlager, som innehöll djurben av olika slag samt andra måltidsrester.

D:r Frödin ansåg sig hava funnit en lösning för de uppslag av motsatt art, som undersökningsresultatet givit, då han 1920 framställde åsikten, att ruinen varit den såsom ett kapell inredda och nyttjade bottenvåningen till ett borgtorn, kärnan i en profan gårdsanläggning, vars uppgift i övrigt varit att tjäna försvars- eller bostadsändamål.¹ Han hänvisade till de — visserligen sällsynta — exempel på liknande borgtorn, som finnas i alpländerna. Enligt Frödins åsikt var det vidare möjligt, att Alvastraruinens kapell upptagit tvenne våningar i tornet: bottenvåningen och den däröver belägna, vilka stått i förbindelse med varandra genom en öppning i takvalvet, m. a. o., att kapellet varit ett dubbelkapell av det slag, som stundom förekommer i borgarna på kontinenten.

1920 fortsattes grävningarna, omedelbart väster om ruinen.² Några murar, som tidigare påträffats här, visade sig vara grunder till en fyrsidig anläggning, som direkt anslöt till borgtornet. Frödin ansåg dem utgöra murarna till en öppen gård eller ock grunderna till en träbyggnad, möjligen borgens "palas".³

Redan före utgrävningen hade ruinen blivit döpt till "Sverkersgården". Grävningsundersökningens resultat ändrade icke namnet. Det bibehölls och nyttjas ännu — visserligen med citationstecken.

*

Med stor respekt för den utomordentliga omsorg, varmed utgrävningen verkställdes under d:r Frödins skickliga ledning och för den noggrannhet, varmed han diskuterat varje konstaterat sakförhållande måste författaren till denna uppsats bekänna, att ruinkomplexets tydning som en "Sverkersgård" bestående av ett kapellföreställt borgtorn jämte en öppen gård eller ett "palas" icke verkar övertygande. Det förefaller, som om mindre betydelsefulla fakta fördunklat blicken för de mer väsentliga.

¹ O. Frödin: Meddelanden 1920, sid. 23 ff. samt Fornvännen 1920, sid. 195 ff.

² Jfr O. Frödin: Alvastra under medeltiden, Meddelanden 1921.

³ O. Frödin: a. a., sid. 79.

Några av de viktigaste iakttagelserna under grävningen karakteriserade den ovala delen av ruinkomplexet såsom avsedd för religiöst bruk. Först hade gravarna i marken runt omkring angivit, att platsen varit nyttjad såsom kyrkogård. Därefter hade byggnadens orientering och absidformade avslutning i öster föranlett teorien om ett kapell. Fullföljer man tankegången i denna riktning, skall det visa sig, att hela ruinkomplexet låter sig förklaras såsom resterna av en kyrkobyggnad.

En av de mest påfallande egenskaperna hos den ovala ruindelen är det förhållandet, att dess golvnivå ligger omkring 1 m. eller mer under den yttre, medeltida marknivån.¹ Ett kapell, som är så anordnat, är med all sannolikhet kryptan till en kyrka. Rummets arkitektur stöder denna åsikt. Det har varit välvt, sannolikt med kryssvalv, vilka burits av fristående kolonner. I väster leda tvenne symmetriskt anlagda trappor ned till rummet. De anordnades så för att i den övre kyrkan lämna mittlinjen fri, där långhusets altare och uppgången till högkoret voro belägna.

Med uppfattningen av den ovala ruindelen såsom en krypta får man även en naturlig förklaring på dess tjocka murar och rustika ytterform, vilket utgjorde de skäl, som föranlett Frödin att övergiva tanken på en kyrka.² En stor del av de murmassor, som blivit bevarade, hava alltid legat under jord och någon godsida utåt har därför icke behövt utföras. Murarna i N., S. och Ö. äro emellertid väl ägnade att utgöra grundvalar för ett absidförsett kor. Den tjocka, utåt svällande murmassan i V. har uppburit trappor och triumfbågspelare samt möjligen också ett mellan dem placerat altare. Här har funnits behov av en sammanhängande grundplatta, vars kontur dock kunnat göras tämligen godtycklig.³

Frödin har icke ansett sig kunna säkert avgöra, om den fyrkan-

¹ Detta enligt Frödins uppgift i *Meddelanden* 1920, sid. 15. Måttets storlek beror på bestämningen av marknivåns höjdläge, då byggnaden uppfördes. Att döma av höjdläget på ruinkomplexets västra del förefaller denna nivå vara beräknad väl djupt ned. Det angivna måttet skulle i så fall vara mer än 1 m.

² O. Frödin: *Meddelanden* 1918, sid. 45.

³ Motsvarande, över en stor, oregelbunden yta utbredda grunder eller undergrunds förstärkningar hava iakttagits vid andra romanska kyrkor. Jfr t. ex. S. Anjou: *Heliga Korssets kyrka i Dalby*, Gtbg 1930, sid. 79.

tiga utbyggnaden i V. är samtidig med eller yngre än "ovalen".¹ I S. äro dessa delar enligt hans uppgift otvivelaktigt murade i förband med varandra, medan motsvarande förhållande icke kunde iakttagas på det illa bevarade partiet i N. Större vikt fäster emellertid Frödin vid den uppfattning, som han erhållit, att byggnadens båda delar hava varit av olika utförande. Medan den östra delen uppburit en bruksmurad byggnad föreföll grunderna i V. hava tillhört en byggnad av trä eller en kallmurad sådan. Visserligen fanns inuti och omkring den västra delen murbruksblandat byggnadsras, men detta anses härröra från "ovalen".

Det förefaller här, som om väl långtgående slutsatser blivit dragna. Kan det verkligen säkert avgöras från vilken del av byggnaden murbruksrasen härstammar och står icke Frödins åsikt att byggnadens västra och östra partier icke äro samtidiga i strid med hans omnämnande, att en stor yta å västpartiets södra mur var betäckt av fast murbruk (jfr uppmätningen fig. 36!) vilket utgjorde en direkt fortsättning av kryptans murning!²

Som grunder till långhusets murar i den föreslagna kyrkobyggnaden får västra delen av ruinkomplexet enligt förf:s mening sin bästa förklaring.

Rekonstruktionsplaner över den nu som en kyrkobyggnad identifierade "Sverkersgården" äro här reproducerade (fig. 37). Det bör påpekas, att bilden endast avser att visa möjligheten av ruinens rekonstruktion som kyrka — icke denna kyrkas utseende i detalj. Kryptans valv hava vållat någon svårighet. Om man icke vill tänka sig förhöjda kryssvalv i östra delen eller en halvkupol över absiden, lägre än kryptans övriga valv, måste man utföra rekonstruktionen med hjälp av sex fristående kolonner. Grundplattor till de två östligaste äro icke bevarade men platserna markeras av en anhopning småsten o. dyl., som motsvarar underlaget till grundplattorna för de fyra andra kolonnerna.³ Någon säker vetskap, om valven i kryptan varit försedda med gördelbågar eller ej, kan man icke erhålla. Ovisshet kan även råda om detaljkonstruktionen av trakten omkring

¹ O. Frödin: Meddelanden 1921, sid. 75 ff.

² O. Frödin: a. a., sid. 76.

³ Jfr O. Frödin: Meddelanden 1920, sid. 18, och 1921, sid. 82.

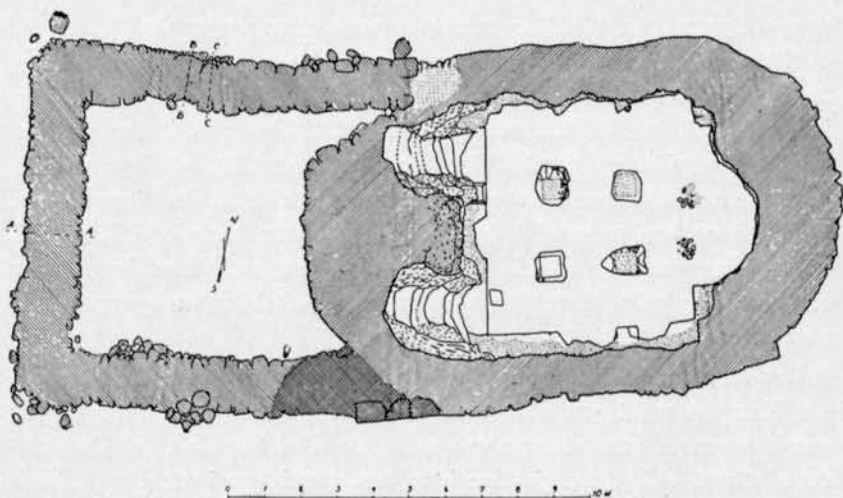

Fig. 36.

Plan över den s. k. "Sverkersgården" i Alvastra. (Efter Frödin.)

triumfbågen i överkyrkan.¹ Långhusets portal är insatt i södra muren, där Frödin på grund av fyndomständigheter förmodat, att en sådan funnits.²

Möjligheten att kyrkan haft ett torn över koret är icke utesluten. I så fall vore den här framlagda rekonstruktionen av ruinkomplexet till utseendet mycket närstående Frödins åsikt om ett borgtorn med dubbelkapell i bottenvåningarna.

*

Det kan nu vara önskligt att undersöka, om byggnadens rekonstruktion som kyrka låter sig förena med den kunskap, man äger om platsen, där den stått.

Av grävningarna har det framgått, att ett med kulturrester uppblandat jordlager utbredde sig över området. Det fortsatte in under kyrkans murar och särskilt väster om denna var det bemängt med en mängd djurben av olika slag. En hel del bitar av lerklining, d.

¹ Det är tänkbart, att triumfbåge alldeles saknats, så att det inre bildat ett enda rum.

² O. Frödin: Meddelanden 1921, sid. 75.

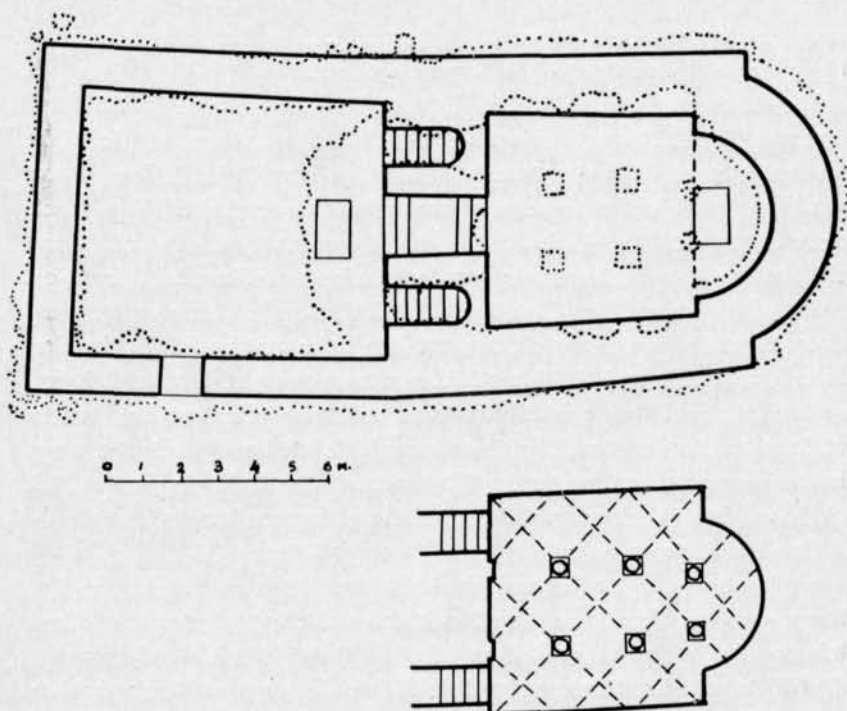

Fig. 37.

Den s. k. "Sverkersgården" i Alvastra schematiskt rekonstruerad som kryptkyrka.

v. s. rester av primitiva byggnader, påträffades även.¹ Frödin har härav dragit slutsatsen, att en bosättning funnits på platsen, innan stenbyggnaden uppfördes. Eftersom området ligger på Alvastra kungsgårds mark, som under medeltiden tillhörde cistercienserklostret, är det också en berättigad slutsats, att denna bosättning varit den Alvastra by, som enligt biskop Brasks brev till Gustav Vasa av den 26 mars 1525 först varit drottning Ulvhilds, Sverker d. ä:s gemåls, morgongåva och senare, år 1143, av konungen (samt drottningen) donerats till de nyinflyttade cisterciensermunkarna.²

Vid grävningarna påträffades, som förut är nämnt, ett mycket stort antal gravar, av vilka flera med säkerhet kunde sägas vara

¹ O. Frödin: Undersökningarna vid Alvastra, Meddelanden 1922, sid. 49 f.

² C. M. Kjellberg, a. a., sid. 12 f.

från kristen tid men äldre än kyrkan.¹ Denna har sålunda blivit byggd på Alvastra bys kyrkogård.

När har detta skett? Frödin daterar byggnaden tidigast till tiden omkring år 1100 samt senast till år 1143. Han anser, att den icke kunnat byggas efter sistnämnda år, emedan den i så fall borde hava varit utförd i cisterciensernas berömda kvaderteknik.² Det måste dock sägas, att lika oberättigat, som det vore att giva cistercienserna all ära av den fullkomnade kvaderteknikens införande (jfr t. ex. Lunds domkyrka), lika litet finns det skäl att frånkänna en byggnad cisterciensiskt ursprung därför att den icke är byggd av kvader. Man kan ju dock på 1100-talet, liksom man nu gör, hava valt byggnadsteknik med hänsyn till kostnad och mer eller mindre snabbt utförande. Om det för cistercienserna gällde att hastigt och för ringa kostnad uppföra en kyrka i ett främmande land, dit de just anlant, så hava de säkerligen valt den enklaste byggnadsmetoden.

Som stöd för en datering till 1100-talets tidigare del anför Frödin även förekomsten av "opus spicatum" i ruinens murverk. Det har länge varit en bland nordiska forskare vanlig uppfattning, att denna teknik skulle berättiga till en särskilt tidig datering, och orsaken därtill är, att den förekommer i de äldsta delarna av Vårfrukyrkan i Roskilde, vilken ansetts vara uppförd under 1080-talet. Det har emellertid nyligen kunnat visas, att denna datering är alldeles för tidig. Vårfrukyrkan i Roskilde är med all sannolikhet påbörjad först kort efter 1158.³

För datering av kryptkyrkan i Alvastra är det av betydelse att undersöka arkitekturformerna. Vid grävningarna påträffades några brottstycken till kolonetter med vridna kannelurer samt en ringa del av en ornerad (gravhäll eller) tympanonsten.⁴ Dessa fynd liksom byggnadens absid och kolonnförsedda krypta tycks peka på högromansk byggnadsstil. Denna infördes till Skåne genom ärkebiskop Askers domkyrkobygge i Lund och spreds därifrån vid århundradets mitt till andra landsdelar i Norden. Vare sig kryptkyrkan i

¹ O. Frödin: Meddelanden 1921, sid. 83.

² O. Frödin: Meddelanden 1920, sid. 21 ff. I Meddelanden 1918, sid. 44, nämnes dock, att muren till västra tillbyggnaden "utvisar mera omsorgsfullt tillhuggna kalkstenskvadrar".

³ S. Anjou: a. a., sid. 176 ff.

⁴ O. Frödin: Meddelanden 1918, sid. 44, samt 1920, sid. 20 f.

Alvastra uppförts av cistercienserna själva eller av andra, blir sålunda en datering till 1140- eller 1150-talet den med vår nuvarande kännedom minst angräpliga.

Eftersom kyrkans bestämning till tid och rum överensstämmer med cisterciensernas tidigaste vistelse i Alvastra, vill man gärna antaga, att den också blivit uppbyggd av dem och att den sålunda icke från början varit avsedd som församlingskyrka. Betänkligheter mot en sådan slutsats kunna dock förefinnas på grund av kyrkans typ. Man är icke genast beredd att som cistercienserkyrka godtaga en enskeppig, med krypta försedd absidkyrka, så olik som gärna är möjligt den kända, speciellt cisterciensiska kyrkotyp med rakslutet kor, som under 1130- och 1140-talen utbildades i Clairvaux och Fontenay och därifrån fick sin spridning över hela västra och mellersta Europa.¹ Denna kyrkotyp är emellertid med sitt bredskeppiga långhus, sitt tvärskepp och sina många kapell avsedd för kloster, som nått en relativ rikedom och storlek. Under de första åren eller årtiondena av ett nybildat cistercienserklosters tillvaro har man ofta varit tvungen att nöja sig med mer anspråkslösa kyrkor. Detta torde i allmänhet vara fallet, då en större, nybyggd kyrka tagits i bruk eller invigts först relativt lång tid efter klostrets instiftande. Man känner emellertid föga om utseendet av dessa äldre, nu försvunna kyrkor. Det kan dock anföras att såväl moderklostret i Citeaux som dess dotterkloster i Pontigny före 1100-talets mitt endast haft små enskeppiga kyrkor, av vilka åtminstone den på sistnämnda plats varit försedd med absid. Man känner dessa båda kyrkor bl. a. genom en beskrivning från 1708, där kyrkan i Citeaux omnämnes på följande sätt: "Elle est assez petite, et je ne crois pas qu'elle ait plus de quinze pieds de largeur; la longueur est proportionnée; le chœur peut avoir trente pieds. Elle est voutée et fort jolie. Il y a dans le sanctuaire trois fenêtres et deux dans la nef."² Den äldsta cistercienserkyrkan i Pontigny säges hava varit "petite, mais assez belle pour le temps".³

Vid båda de nu nämnda exemplen ha de nya treskeppiga kyrkor, som byggdes vid 1100-talets mitt, uppförts på något avstånd från de förut nyttjade, små kyrkorna. Samma förhållande är känt från

¹ Jfr S. Curman: Cistercienserordens byggnadskonst, Sthlm 1912.

² S. Curman: a. a., sid. 56.

³ S. Curman: a. a., sid. 61.

andra cistercienserkloster. Enligt Curman hava de allra flesta kloster under de första decennierna ofta fått nöja sig med provisoriska byggnader.¹

För bedömande av frågan, om kryptkyrkan i Alvastra är av cisterciensiskt ursprung eller ej, är det även av vikt att ihågkomma att flera av ordens äldre kyrkor ha en karakteristisk plan, som icke förekommer bland de senare anlagda cistercienserkyrkorna. Denna typ, som utmärkes genom absidformigt avslutade kor och kapell, anses ha sitt ursprung i den 981 invigda kyrkan i Cluny.² Kryptkyrkan i Alvastra saknar tvärskepp och kapell men är med sin av storleken betingade förenkling icke främmande för denna typ.

Om man sålunda kan diskutera, huruvida kryptkyrkan i Alvastra blivit byggd av cistercienserna eller ej, så förefaller det däremot vara sannolikt, att den *nyttjats* av dem, ty den är, såvitt grävningsresultatet utvisar, den enda kyrka, som existerat i den forna Alvastra by vid tiden för cisterciensernas vistelse därstädes.

Det finns en medeltida uppgift, som på ett överraskande sätt ger belägg för de åsikter, som här framförts. Den i *Scriptores Rerum Suecicarum* publicerade *Chronologia ab anno 266 ad 1460* omtalar, att år 1185 den 15 augusti dog Stefan, ärkebiskop i Uppsala, och begrovs i munkarnas tempel i Alvastra. Samma år *förflyttades* kyrkan i Alvastra, 41 år efter instiftandet av samma konvent. ("MCLXXXV obiit Stephanus Archiepiscopus Upsalensis XV kal. Augusti et sepultus est in templo monachorum in Aluastrum. Eodem anno deducta est ecclesia in Aluastrum anno a receptione conventus ibidem XLI")³

Av denna notis torde man kunna draga slutsatsen, att den ännu som ruin kvarstående större klosterkyrkan i Alvastra fullbordades 1185. Den har sannolikt blivit byggd under 1170- och 1180-talen. Av texten framgår emellertid också, att cistercienserna tidigare nytt-

¹ S. Curman: a. a., sid. 110.

² S. Curman: a. a., sid. 31. Det kan också anföras att kyrkan till det år 1147 på Hovedö i Oslofjorden grundade cistercienserklostret är en enkel, tvärskeppig, med kor och absid försedd byggnad. Jfr S. Curman: a. a., sid. 187, samt B. Berntsen: *Hovedøens Klosterruiner, Den äldste koravslutning fundet (Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring, Aarsberetning for 1911)*.

³ S. Curman: a. a., sid. 179.

jat en annan kyrka. Såvitt man av hittills kända undersökningsresultat kan döma, var detta den byggnad, som ännu såsom ruin finnes under marken på platsen för den gamla, år 1143 av Sverker d. ä. och Ulfhild till de nyinflyttade cistercienserna donerade Alvastra by.

ZUSAMMENFASSUNG.

STEN ANJOU: Der "Sverkersgården" in Alvastra — eine Kryptenkirche.

Im Sommer 1916 wurden bei Alvastra in Östergötland die unter der Bodenoberfläche befindlichen Reste eines frühmittelalterlichen Bauwerks entdeckt. Die Gegend ist wohlbekannt, dort hat König Sverker d. Ä. († 1156) seinen Hof gehabt. 1143 haben die Zisterzienser in Alvastra das älteste Kloster dieses Ordens in Schweden gegründet, und dort finden sich noch Ruinen von den Klostergebäuden und einer dreischiffigen Kirche.

Nachdem die neugefundene Ruine ausgegraben (Abb. 36) und unter der Leitung Dr. O. Frödins untersucht worden war, stellte dieser die Ansicht auf, dass der östliche Teil der Ruine das als Kapelle eingerichtete und benutzte Erdgeschoss eines Burgturms, des Kerns einer profanen Hofanlage, gewesen sei; der westliche Teil sollte die Mauern eines offenen Hofes oder auch die Grundlagen eines Holzbaues, möglicherweise des "Palas" der Burg, darstellen. Im vorliegenden Aufsatz wird die Ansicht vorgetragen, dass der Ruinenkomplex die Reste einer aus Langhaus, Chor und Krypta bestehenden Kirche (Abb. 37) bildet, die möglicherweise in den 1140-er Jahren von den Zisterziensern erbaut und dann von ihnen während der ersten Zeit des Klosters benutzt worden ist. Als Grund für diese Ansicht führt Verf. an, dass die Ruine in der Richtung W—O orientiert ist. Der östliche Teil derselben, der eine apsisähnlich runde Form hat, liegt etwa 1 m unter dem mittelalterlichen Bodenniveau und hat Gewölbe gehabt, die von Säulen getragen waren, sowie zwei Treppen beiderseits von der Mittelachse. Alles dies ist charakteristisch für die Krypta einer Kirche. Neben der Ruine sind ausserdem mehrere frühmittelalterliche Gräber angetroffen worden. Sie liegt, nach dem Ausweis des Ausgrabungsergebnisses, wahrscheinlich an der Stelle des alten Dorfes Alvastra, das 1143 von König Sverker den Zisterziensern als Schenkung zugewiesen wurde. Als ein weiteres Argument führt Verf. eine mittelalterliche Chronikangabe an, aus welcher hervorgeht, dass die Zisterzienser vor der 1185 erfolgten Vollendung der grösseren, noch erhaltenen, dreischiffigen Kirche in Alvastra eine ältere Kirche benutzt haben.